

“Anketa o kolonizaciji cigana” ili pokušaj koloniziranja Roma u Savskoj banovini

DANIJEL VOJAK

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, Hrvatska
danijelvojak@gmail.com

Istraživanje u radu obuhvaća analizu odnosa hrvatskih vlasti prema Romima u međuratnom razdoblju. Taj je odnos ponajviše obuhvaćen analizom pitanja na koji su način vlasti Savske banovine promišljale o potrebi koloniziranja Roma na vlastitom području. Naime, pitanje kolonizacije Roma aktualizirano je unutar Savske banovine 1937. na inicijativu križevačkih gradskih vlasti, koje su posebnim dopisom od banovinskih vlasti tražile donošenje posebnoga zakona o kolonizaciji Roma. Agrarno-pravni odsjek Poljoprivrednoga odjeljenja Savske banovine zatim je prikupio mišljenja lokalnih vlasti (kotareva, općina i gradova), iz kojih je vidljiva potpora banovinskim vlastima u kolonizaciji, no istodobno je tek manji dio njih bio spreman izdvojiti određena sredstva za njezino provođenje. Unatoč svim naporima vlasti Savske banovine, nije donesen poseban zakon o kolonizaciji Roma ni druga odredba kojom bi se regulirao njihov položaj.

Ključne riječi: Romi; kolonizacija; Savska banovina

1. Uvod

Romi su jedna od prvih manjinskih skupina koje su se doselile na hrvatska područja u drugoj polovini XVI. st. Hrvatske su ih vlasti od XVI. st. nastojale sedentarizirati, no bez uspjeha, o čemu svjedoči činjenica da je dio Roma i dalje održavao nomadski način života. U vrijeme Savske banovine dio lokalnih vlasti inicirao je prijedlog za donošenje posebnoga zakona o kolonizaciji Roma radi njihove “civilizacije”. Jedan od koraka u donošenju takve odredbe bilo je sudjelovanje lokalnih vlasti, posebice općina, u anketi u kojoj su se izjašnavale jesu li i u kojoj mjeri spremne poduprijeti kolonizaciju Roma. Na temelju dopisa općinskih vlasti nastojat će se analizirati u kojoj su mjeri općinske (lokalne) vlasti Savske banovine bile spremne poduprijeti kolonizaciju i iz kojih su to razloga činile. Osim toga, nastojat će se odgovoriti na pitanje je li se pokušaj kolonizacije Roma u vrijeme Savske banovine razlikovao od dotadašnjih sličnih pokušaja hrvatskih vlasti. Istraživanje je ponajprije usmjereno na analizu spisa Zavoda za kolonizaciju, koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu, a unutar

njega je petstotinjak relevantnih dokumenata. Istraživanjem će biti obuhvaćeni i drugi arhivski fondovi, relevantna periodika i literatura.

2. Ukratko o izvorima i literaturi

Povijest Roma uoči Drugoga svjetskog rata slabo je istražena tema u hrvatskoj historiografiji, a marginalni historiografski interes odnosi se i na druge dijelove povijesti Roma kao jedne od najstarijih manjinskih zajednica u Hrvatskoj. Potrebno je istaknuti radove Danijela Vojaka, koji je, među ostalim, 2013. objavio knjigu *U predvečerje rata. Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.* Istodobno ne postoje istraživanja o aspektu kolonizacije Roma između dva svjetska rata, što je dodatni motiv za znanstveno istraživanje ovoga rada.

Istraživanje se ponajprije temelji na analizi fonda Zavoda za kolonizaciju NDH, koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom HR-HDA-246. Fond sadrži 60 knjiga i 354 kutije, a u njemu se čuvaju ponajprije spisi vezani uz kolonizaciju u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH). Nadstojnik Odjela za preuzete i pribavljene posjede (Odsjek za preuzete posjede – Odsjek za pribavljene posjede), jednoga od devet odjela u tom zavodu, krajem lipnja 1944. iznio je u posebnom dokumentu da je prilikom prijenosa pismohrane u podrumске prostorije "pronađen" svežanj spisa vezanih uz "anketu o kolonizaciji cigana" koju su, prema njemu, provele banske vlasti Banovine Hrvatske, a poslije preuzeo Zavod za kolonizaciju NDH.¹ Unutar tog fonda pronađeno je nekoliko stotina dokumenata vezanih uz kolonizaciju Roma u vrijeme Savske banovine. Osim njega, analizirani su spisi fonda Poljoprivrednoga odjeljenja Savske banovine u Hrvatskom državnom arhivu pod signaturom HR-HDA-146, i to Agrarno-pravnoga odjela, koji je inicirao i vodio anketu o kolonizaciji Roma. Zatim su korišteni spisi fonda Grupe XVIII: Cenzura i zabrana tiska iz istoga fonda. Istraživanje je obuhvatilo i dio objavljenih izvora, poput spisa jugoslavenskoga Senata i proračuna Savske banovine i Banovine Hrvatske. Analizom su obuhvaćene relevantne periodičke publikacije i literatura.

3. Iz povijesti Roma na hrvatskim područjima s posebnim naglaskom na njihov položaj u međuratnom razdoblju 1918. – 1941.

Romi su se na hrvatska područja doselili u drugoj polovini XIV. st., ponajprije na urbana područja Dubrovnika i Zagreba. U idućim stoljećima živjeli su na većini hrvatskih područja. Sačuvani povijesni izvori sugeriraju da su Romi bili dio kasnosrednjovjekovnoga hrvatskog društva kao trgovci, obrtnici i zabavljači. Iako su u početku dobro prihvaćeni u hrvatskom društvu, to

¹ Hrvatska (dalje: HR) – Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA) – fond 246 – Zavod za kolonizaciju NDH (dalje: ZKNDH), kut. 79, br. 3189/1944.; ovim putem autor bi htio zahvaliti kolegici dr. sc. Marici Karakaš Obradov iz Hrvatskoga instituta za povijest što mu je skrenula pozornost na ove spise.

se promijenilo u prvoj polovini XVI. st, kada su zabilježene prve represivne zakonske odredbe čiji je cilj bilo reguliranje položaja Roma (poput poreznih obveza) te sprečavanje nomadskoga i poticanje prelaska na sjedilački način života. U razdoblju prosvjetiteljskih vladara Marije Terezije i Josipa II. nizom odredbi nastojalo se potpuno riješiti "cigansko pitanje" tako da se Romi asimiliraju u većinsko stanovništvo i prisile na "uredan i koristan" položaj u društvu. U takvu su im kontekstu državne vlasti nastojale zakonski propisati novo ime ("Novoseljaci") i prisiliti ih na sjedilački način života (zabrana nomadstva, zabrana trgovanja konjima i sviranja, poticanje bavljena obrtništvom i poljoprivredom, prisilno odvođenje romske djece na odgoj u kršćanske obitelji i sl.). I taj je pokušaj državnih vlasti bio neuspješan, ponajprije zbog nedovoljne suradnje s lokalnim vlastima. No državne vlasti u Hrvatskoj i Slavoniji ponovno će nastojati zakonski regulirati položaj Roma, s podjednakim neuspjehom.²

Nakon Prvoga svjetskog rata hrvatska su područja ušla u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca / Jugoslaviju. Prema službenim podacima, u međuratnom je razdoblju na hrvatskim područjima bilo oko 15 tisuća Roma (1939.), a većina ih je živjela u ruralnim dijelovima Međimurja, Slavonije, Srijema i Baranje te širega zagrebačkog područja. Otprilike dvije trećine ukupno popisanih Roma bilo je rimokatoličke, a otprilike jedna trećina pravoslavne vjeroispovijedi. Oko pola romskoga stanovništva bilo je mlađe starosne dobi (do 20-21 godine), a najmanje je bilo onih starijih od 60 godina. Nekoliko postotaka u njihovu ukupnom stanovništvu bilo je više Roma u odnosu na Romkinje; pritom su gotovo svi bili potpuno nepismeni.³ Prema dostupnim izvorima, pretpostavlja se da su u međuratnom razdoblju na hrvatskim područjima živjele romske skupine koje su se međusobno razlikovale po načinu života (sedentarni/nomadski), zanimanjima, govorenju romskoga jezika. U javnosti su se ponajviše spominjali Koritari ili "Rumunjski Cigani" (danas poznatiji kao Bajaši), za koje je istaknuto da su stalno naseljeni, mirni i radišni te neskloni kriminalu i prosjačenju. Oni se dijele na nomadske Rome (čergaše), koji žive od Podunavlja do Podravine, a stalno naseljeni Romi žive na prostoru istočne Hrvatske i Srijema. Obje romske skupine govore poluromaniziranim romskim narječjem. Sljedeću veću skupinu čine „Turski Cigani“, koji su živjeli na prostoru gornjega Pokuplja, Baranje i Bačke i govorili arhaičnim romskim jezikom. Spominju se još Kolompari ("kotlari i kovači", nomadi, govore romskim jezikom s očuvanim indijskim narječjem, popravljaju kotlove, trguju konjima), Drobnji kovači (stalno naseljeni, bave se trgovinom konjima i glazbom). No među ne-romskim stanovništvom prevladavala je podjela na domaće i strane, odnosno stalno naseljene i nomadske Rome, odnosno Bijele i Crne "Cigane".⁴

² Više o povijesti Roma u Hrvatskoj od doseljavanja u XIV. st. do 1941. vidi u: Danijel Vojak, *U predvečerje rata. Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.* (Zagreb: Romsko nacionalno vijeće; Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj "Kali Sara", 2013).

³ O tome više u: Danijel Vojak, "Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske", *Migracijske i etničke teme* 20 (2004), br. 4: 447-476.

⁴ Viktor Horvat, "Cigani", u: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3 (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1942), 749; S. V. - š. [Slavko Vereš], "Naši cigani nekad i danas", *Novosti* (Zagreb),

Pravni položaj Roma u tom razdoblju nije bio precizno definiran. Državne su vlasti različito postupale prema određenim manjinskim skupinama, ponajviše ovisno o tome jesu li postojale međunarodne ili druge pravne obveze prema njima. Tako su se prema Romima odnosile kao prema "nepriznatoj" ("neslužbenoj") manjini, poput židovske, makedonske, bugarske, vlaške i cinarske manjine, i pritom često donosile *ad hoc* odredbe. Osim toga, problem je bilo nepostojanje jedinstvene zakonske regulacije romskoga stanovništva, zbog čega su represivne vlasti (redarstvo i žandarmerija) različito (neujednačeno i nekoordinirano) djelovale prema njima na terenu.⁵ Državne su vlasti i u tom razdoblju nastavile provoditi represivnu politiku prema Romima, a pritom su donijele odredbe u siječnju 1922. i kolovozu 1928. godine. Fokus tih odredbi bio je usmjeren na sprečavanje nomadskoga načina života i prisilnu kolonizaciju Roma.⁶ Vlasti Savske banovine započele su se početkom 1930-ih posebno baviti "ciganskim pitanjem", radeći na donošenju posebnoga zakona. Rezultat tih napora bilo je donošenje dviju odredbi, u prosincu 1930. i rujnu 1931. godine. U prvoj je, uz ostalo, propisano ograničenje kretanja i pojačani nadzor nad romskim stanovništvom, određivanje stalnoga mjesta boravka (uz zabranu stanovanja izvan sela i zaselaka) i izdavanje osobnih identifikacijskih isprava (s potpisom i otiskom) starijima od četrnaest godina. Osim toga, odredilo se da će se dodjelom poljoprivrednoga zemljišta i zapošljavanjem Roma uskladiti njihov način života s ostalim ne-romskim stanovništvom te time spriječiti njihove potencijalne kriminalne aktivnosti. Ni ta se naredba nije proizvodila, pa je u rujnu 1931. izdana nova odredba, kojom je ponovno propisana potreba pojačane kontrole nad kretanjem i boravkom Roma, te su donesene konkretne mjere poticanja romskoga sjedilačkoga načina života (npr. davanjem besplatnoga materijala za gradnju kuće).⁷ Koliko su bile uspješne prethodne odredbe može se zaključiti iz činjenice da će se upravo na prostoru ove banovine u drugoj polovini 1930-ih pojaviti nova inicijativa za novu i sveobuhvatnu zakonsku odredbu o Romima. No i dalje je ovo pitanje ostalo "neriješeno", što primjećuju anonimni autori u *Jutarnjem listu* u veljači i ožujku 1936. pišući da Romi "drzovito" čine teška kriminalna djela nad seljacima. Oni pozivaju vlast na konkretno rješavanje tog problema, tj. da se Rome mora već jednom "ukrotiti" ili ih "izolirati".⁸ Tu je problematiku aktualizirao i Oto Frangeš⁹ na

13. 8. 1939., 10; Franjo Fancev, "Iz prošlosti i sadašnjosti cigana", *Narodne novine* (Zagreb), 18. 11. 1912., 3, 19. 11. 1912., 3.

⁵ Ivan Jovanović, "Ciganska napast", *Žandarmerijski vesnik* 3 (1928), br. 1: 19; Ljubomir Maštrović, "Kako bi cigani postali radiše?", *Dom* (Zagreb), 8. 5. 1929., 5.

⁶ Vojak, *U predvečerje rata*, 94-98.

⁷ *Isto*, 97-100.

⁸ "Cigane se mora već jednom ukrotiti", *Jutarnji list* (Zagreb), 21. 2. 1936., 13; "Cigani ugrožavaju naša sela", *Jutarnji list*, 21. 3. 1936., 12.

⁹ Oto (Oton) Frangeš (Mitrovica, 5. travnja 1870. – Zagreb, 30. srpnja 1945.), agronom i političar. Školovao se u Zagrebu, Beču i Leipzigu, a od 1893. bio je povjerenik za gospodarstvo u Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Do kraja Prvoga svjetskog rata bio je profesor Šumarske akademije Sveučilišta u Zagrebu, dvorski savjetnik, predsjednik Odjela za privredu i financije BiH

sjednici 14. redovnog sastanka Senata Kraljevine Jugoslavije održanoj 23. ožujka 1937. godine. Naime, Frangeš se uključio u raspravu o proračunu Ministarstva poljoprivrede i istaknuo znatne probleme u poljoprivrednoj proizvodnji kod seljaštva, poput nerentabilnosti seljačkih gospodarstava, problema kućnih zadruga, usitnjavanja seljačkih posjeda, nedovoljne informiranosti seljaka o cijenama poljoprivrednih proizvoda i sl. Frangeš je zatim rekao: "... Ima druga jedna stvar koja malo podalje leži. Tiče se veterinarstva, tiče se zapravo Cigana. Veterinarstvo kraj ovakvih prilika kakve su danas i kraj Cigana uvek je izloženo pogibelji da ga se izigrava. Ti Cigani, ti gadovi koji se ne žacaju ničega, raznašaju po krajevima kroz koja prolaze i sakagiju i šap i druge slične bolesti na jedan najefikasniji način. Ta banda, koja svuda živi od krađa, kuda god dođe učini samo zlo. Ti Cigani su ostali potpuno intaktni prema svemu onome što smo mi stekli na kulturnom polju. Za njih ne postoji ni zakon, ni red, ni rad... (...) Mi te Cigane puštamo da lutaju po zemlji bez ikakvog nadzora i reda. Najveća zločinstva na selu izvršuju Cigani, a njih je najteže uhvatiti, jer je Ciganin – Ciganin. Oni neprestano cirkulišu po zemlji. Tom ciganskom pitanju moglo bi se sa veterinarskog gledišta stati na kraj, kad bi se jednostavno odredilo da Cigani ne smeju držati konje. Treba im zabraniti držanje konja, jer oni konjima šire sve zarazne stočne bolesti. To im, dakle, treba zabraniti. Neće se njima time Bog zna kako naškoditi, niti će se oni time uništiti. Mi ćemo ih na taj način prisiliti ili da se nasele, ili da se rasele, da odu u Rumuniju, ili u Bugarsku. Neka idu daleko kuda god znaju, ali neka prestanu jednom kod nas širiti se i napastvovati sela i svakoga koji s njima dolazi u dodir. Ja bih molio g. Ministra da razmisli o tome: da li bi mogao takvom jednom uredbom da ukine ovu sredovečnu instituciju Cigana, i da joj se na taj način doskoči..."¹⁰

Frangeš je predložio određene mjere kojima bi se spriječilo širenje zaraznih bolesti i potaknuo rad Roma u poljoprivredi (npr. zabrana posjedovanja konja i kola), čime bi ih se prisililo na sjedilački način života. Njegov je prijedlog izazvao podsmijeh nekih zastupnika, poput senatora Jove Banjanina,¹¹ koji

u Sarajevu i Beču. Nakon završetka rata postaje ravnatelj Hrvatsko-slavonskoga gospodarskog društva, a od 1921. predaje na Gospodarsko-šumarskom fakultetu u Zagrebu. Početkom 1929. postaje ministrom poljoprivrede, ali dvije godine poslije daje ostavku te je od 1931. do 1937. bio jugoslavenski senator; Ivo Miljković, "Frangeš, Oto (Oton)", u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4 (Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1998), 365.

¹⁰ *Stenografske beleške Kraljevine Jugoslavije. Redovni saziv za 1935. i 1936. godinu. XIV Redovni sastanak 19 oktobra 1936 god. i Redovni saziv za 1936. i 1937. godinu: Knjiga I (Od I Prethodnog do XV redovnog sastanka od 20 oktobra 1936 do 24 marta 1937 godine) sa budžetskom debatom u načelu i pojedinostima* (Beograd: Štamparija Drag. Popovića, 1937), 405.

¹¹ Jovan Banjanin (Gospić, 1874. – London, 1960.), političar i publicist. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Gospiću (maturirao 1893.). Studira slavistiku u Zagrebu i Pragu, pritom se pridružuje srpskim akademskim i političkim organizacijama poput Srpske samostalne stranke. Izabran je za zastupnika u Hrvatskom saboru na listi Hrvatsko-srpske koalicije. Početkom Prvog svjetskog rata dezertira iz austrougarske vojske u Srbiju, nakon čega emigrira u Francusku i Švicarsku. Djeluje kao član Jugoslavenskoga odbora i među osnivačima je Jugoslavenske demokratske lige, utemeljene 1918. u Parizu. Krajem rata pristupa Demokratskoj stranci, u kojoj je bio oko godinu dana, nakon čega politički djeluje kao nezavisni zastupnik u Privremenom predstavništvu, a zatim je izabran za zastupnika u Ustavotvornoj skupštini. Politički djeluje unutar

je u jednom trenutku prekinuo Frangešovo izlaganje i pritom izjavio (ubacio): "... O toj se stvari [o Romima, op. D. V.] u smokingu govori!..."¹² To je izazvalo smijeh i Frangešovu reakciju: "... Kad sa Vama govorim ja naročito obučem smoking iz učtivosti..."¹³ Svetozar Stanković, ministar poljoprivrede, nedugo je zatim na istoj sjednici Senata odgovarao na raspravu senatora. Pritom se nije, kao ni drugi senatori, osvrnuo na Frangešov prijedlog o Romima. Treba pretpostaviti da ministar Stanković nije smatrao važnim Frangešov prijedlog, a neke novine koje su izvješćivale o toj sjednici napisale su da je spomenuti prijedlog bio odbačen kao "besposlica".¹⁴

Romi su živjeli u teškim ekonomskim uvjetima; bavili su se tradicionalnim romskim zanimanjima (obrta vezani uz obradu drva i metala), trgovanjem konjima i svinjama, pokušarenjem i sl. Nakon Prvoga svjetskog rata suvremenici su primijetili da su Romi pod asimilacijskim pritiskom ne-romskoga stanovništva i u nepovoljnim gospodarskim prilikama, što je dovelo do njihova osiromašenja i promjene dotadašnjega (nomadskog i polunomadskog) načina života. Slavko Vereš ističe da Romi tada sve više "iščezavaju" zbog "naprednije atmosfere u selima" koja ih je prisilila na rad, čime su izgubili svoj "ponos", "poslovičnu duhovitost" i "romantičnost".¹⁵ Istodobno se vlasti u novoj državi nisu posebno bavile tom manjinom u kontekstu određene gospodarske politike, nego su bili obuhvaćeni drugim gospodarskim programima. Jedan od tih državnih gospodarskih programa svakako se odnosi na agrarnu reformu, kojom je bio obuhvaćen i manji dio romskoga stanovništva. Mihovil (Miškina) Pavlek, kao jedan od istaknutijih hrvatskih političara, osvrnuo se 1920. na pitanje uključenja Roma u agrarnu reformu založivši se za uključivanje Roma u agrarnu reformu ustupanjem poljoprivrednih površina. Zatim kaže da je jedan od ciljeva te reforme bio "vezivanje" Roma za zemlju, poticanje poljo-

---

skupine projugoslavenskih nezavisnih intelektualaca, a 1923. postaje članom Nezavisne narodne organizacije, koja je 1924. pristupila Demokratskoj stranci. Nakon toga je izabran za zagrebačkoga gradskog zastupnika (1928.), a 1932. postavljen je za senatora te 1934. za zamjenika namjesnika. Pristupio je Jugoslavenskoj nacionalnoj stranci i poslije ulazi u vladu generala Dušana Simovića (27. ožujka 1941.), nakon čega je s njom emigrirao te je obavljao ministarske funkcije u više emigrantskih vlada, a 1943. bio je i kandidat za predsjednika. Nakon Drugoga svjetskog rata ostaje u emigraciji; Mira Gumhalter, "Banjanin, Jovan", u: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1 (Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1983), 427-428.

¹² *Stenografske beleške*, 405.

¹³ *Isto*, 405.

¹⁴ M. M. Gr. [Milan M. Grujičić], "Cigansko pitanje i drugi narodi", *Balkan* (Beograd), 30. 6. 1937., 4. Zanimljivo je napomenuti da su o spomenutom Frangešovu prijedlogu u novinama u tadašnjoj Jugoslaviji pisali i neki istaknuti intelektualci poput I. G. Kovačića: Ivan Goran Kovačić, "Ciganski problem. U povodu stvaranja zakona u banovini Hrvatskoj", u: *Sabrana djela Ivana Gorana Kovačića*, sv. 2: *Proza 2. Pesci, knjige, časopisi. Razmatranja. Reportaže*, ur. Dragutin Tadijanović (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Globus; Liber, 1983), 431-435; "Sprema se poseban zakon za cigane", *Večer* (Zagreb), 5. 1. 1940., 6; "Prijedlozi o rješavanju ciganskog pitanja u Savskoj banovini", *Seljačke novosti* (Zagreb), 6. 7. 1938., 8; "Anketa o kolonizaciji cigana", *Jutarnji list*, 8. 4. 1938., 12; Milan M. Grujičić, "I Hrvatska banovina rješava cigansko pitanje", *Novi Balkan* (Beograd), 2. 7. 1940., 2.

¹⁵ S. V. - š., "Naši cigani nekad i danas", *Novosti*, 13. 8. 1939., 10.

privrednoga djelovanja, smanjenje kriminalnoga djelovanja (poput skitanja, krađe, neovlaštene sječe drveća) i sprečavanje širenja epidemija.¹⁶ Istodobno su se u hrvatskoj javnosti mogle čuti i kritike zbog sudjelovanja Roma u agrarnoj reformi, ponajviše zato što su Romi darovana zemljišta preprodavali, kao što je bio slučaj na širem čakovečkom području.¹⁷ Usprkos otporu domicilnoga stanovništva i vlasti, dio Roma uspio je tom reformom doći do zemljišta i započeti ga poljoprivredno obrađivati na području oko Murske Sobote (u Dravskoj banovini).¹⁸ U selu Kopljarima (u Dunavskoj banovini) Romi su kroz agrarnu reformu uspjeli stvoriti veliko domaćinstvo i poljoprivredno zemljište te su se uspješno bavili proizvodnjom poljoprivrednoga oruđa. Za razliku od tih pozitivnih primjera, dio bosanskih Roma izgubio je agrarnom reformom dio zemlje, koja je dana siromašnom kršćanskom seoskom stanovništvu.¹⁹ Na hrvatskim područjima Romi su dobili zemlju na čakovečkom području, pa se navodi da su 1934. bili preseljeni iz šume između sela Kuršanca i Poleva na područje međimurskoga naselja "Lug" Kuršanec, a njihovo je zemljište iskrčeno i pretvoreno u gradilišta.²⁰ Postoje podaci o osnivanju i djelovanju nekoliko "zemljoradničkih ciganskih kolonija" na području Suhopolja, Čađavice (u kotaru Slatina), Virovitice i Križevaca.²¹ Više podataka ima o jednoj romskoj koloniji u virovitičkoj okolici (nedaleko od sela Špišić Bukovice), osnovanoj sredinom 1930-ih, u kojoj je živjelo oko trideset romskih obitelji s više od dvjesto članova. Tim su obiteljima općinske vlasti dale zemljište, a Romi su se bavili izradom korita i raznih željeznih predmeta.²² Uočljivo je da je kolonizacija Roma većinom provedena na području Slavonije, zacijelo zbog veće dostupnosti obradive površine, a može se pretpostaviti da su državne vlasti koristile agrarnu reformu da bi ih potaknule na sjedilački i "društveno produktivni" način života. No unutar nje se nije sustavno bavilo koloniziranjem Roma, zbog čega se i to pitanje aktualiziralo u vrijeme Savske banovine.

4. Rasprava o "ciganskom pitanju" u Savskoj banovini

Iz prethodnoga je poglavlja primjetno da su hrvatske vlasti neuspješno nastojale riješiti ono što se nazivalo "ciganskim pitanjem". Središte tog pitanja činio je sukob seoskoga s romskim stanovništvom te između predstavnika

¹⁶ Mihovil (Miškina) Pavlek, "K agrarnoj reformi ili – što ćemo s ciganima?", *Razgovor* 1 (1920), br. 2-3: 37-38.

¹⁷ Ivan Zatluka, "Ciganski problem", *Podravske novine* (Koprivnica), 3. 9. 1938., 2.

¹⁸ A. M., "Hoće li se cigani vezati za zemlju?", *Politika* (Beograd), 1. 1. 1937., 16.

¹⁹ Vanek Šiftar, *Cigani: minulost v sedanjosti* (Murska Sobota: Pomurska založba, 1970), 83; David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia* (New York: St. Martin's Griffin, 1996), 213-214.

²⁰ Pavlek, "K agrarnoj reformi", 37, 38; Josip Taradi, "Problem Cigana na području općine Čakovec" (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1965), 6.

²¹ "Hoće li cigani biti kolonizirani u Slavoniji?", *Novosti*, 14. 3. 1940., 10.

²² "Što ćemo sa ciganima?", *Jutarnji list*, 22. 8. 1940., 15.

vlasti (državnih i lokalnih vlasti, policije) i Roma. Sukob seoskoga i romskoga stanovništva odvijao se, vjerojatno, u ranijim razdobljima na hrvatskim područjima. Tako su početkom XX. st. na području banske Hrvatske zabilježeni brojni i često nasilni sukobi između tih dijelova stanovništva. Pozadina tih sukoba bila je u izraženom nepovjerenju većinskoga ne-romskog i seoskog stanovništva koje je okrivljavalo Rome za razne kriminalne aktivnosti, poput krađe poljoprivrednih proizvoda, ali i kao osobe koje izbjegavaju raditi i žive samo od prosjačenja. Seosko se stanovništvo u skladu s takvom percepcijom negativno odnosilo prema njima, npr. rijetko se međusobno rodbinski povezujući. Romi su, dijelom, kao posljedica takva odnosa, reagirali zatvarajući se unutar svoje zajednice i običaja te nastavili živjeti kao neobrazovani, siromašni i marginalizirani dio društva.²³ Razinu nepovjerenja seljaka prema Romima na hrvatskom području u međuratnom razdoblju može ilustrirati primjer pisma anonimnoga ludbreškog seljaka uredništvu osječkoga *Narodnog gospodara* iz siječnja 1931., koji se žalio da su mu Romi sa svojom stokom uništili njivu i vrijedne krmke jer su mu na gospodarstvo (u)bacili zaraženu "crkotinu" (strvinu životinje). Zbog toga je seljak predložio "... gdje bi se pojavili cigani, da se sakupi selo i da ih potuče, ili kako ono Amerikanci linčuju crnce, jer ta gamad ništa ne radi, krađe, vara, širi kugu i ostalu pošast po svetu, a državna vlast ih još zaštićuje, jer da su i oni ljudi, samo što su štetni po ljudsko društvo..."²⁴

Sukobi su nerijetko znali biti nasilni, što pokazuju primjeri paljenja romskih naselja te linčovanja i protjerivanja Roma. Tako su se seljaci u veljači 1937. u Novom Čiču (kotar Velika Gorica) okupili na "vijećanju" zbog učestalih romskih krađa rublja i odlučili "uzeti zakon u svoje ruke". Nakon provođenja vlastite istrage zaključili su da su Romi krivci za te krađe te organizirali "kaznenu ekspediciju" koja je zatvorila i mučila tamošnje Rome paljenjem tabana i drugih dijelova tijela, batinanjem kolcima i sl.²⁵ U veljači 1941. 400-tinjak seljaka u Velikoj Kopanici (u kotaru Slavonski Brod) protjeralo je Rome optuživši ih za krađe i trovanje stoke, porušivši im znatan broj kuća.²⁶ Slični su se slučajevi dogodili u jednom međimurskom selu u prosincu 1935., kada su seljaci vatrom mučili Rome, zatim u križevačkoj okolici u siječnju 1936., kada su seljaci protjerali Rome i spalili im svu imovinu, u selima u okolici Svetoga Ivana Zeline u travnju 1936., kada su seljaci poubijali "ciganske konje", te u Osekovu (u sisačkom kotaru) u travnju 1939., kada su seljaci "krvoločno" postupali s trojicom Roma.²⁷ Razlozi brojnih slučajeva nasilja seoskoga stanov-

²³ O tome više u: Danijel Vojak, "Odnos između seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900. – 1910.", *Sociologija sela* 42 (2004), br. 165-166 (3-4): 363-383.

²⁴ HR-HDA – fond 1361 – Grupa XVIII: Cenzura i zabrana tiska, kut. 12, br. 977.

²⁵ Vojak, *U predvečerje rata*, 194.

²⁶ *Isto*, 194-195.

²⁷ "Medjimurski seljaci linčuju kradljivce", *Jutarnji list*, 28. 12. 1935., 12; "Navala seljaka na ciganske šatore", *Jutarnji list*, 15. 1. 1936., 13; M. Roje, "Neobično rješenje ciganskog pitanja u Sv. Ivanu Zelini", *Hrvatski Zagorac* (Zagreb), 14. 3. 1936., 8; "Kao u srednjem vijeku", *Jutarnji list*, 19. 4. 1939., 16.

ništva prema Romima zasigurno su slični onima iz prethodnih razdoblja, a odnose se na uočljivo negativno percipiranje Roma kao kriminalaca i lijenčina. Potrebno je imati na umu da je hrvatsko ruralno područje tada proživljavalo tešku gospodarsku krizu u kontekstu posljedica Velike gospodarske krize od kraja 1920-ih, koja je bila vidljiva u smanjenju industrijske proizvodnje, padu cijena industrijskih i poljoprivrednih proizvoda, nedostatku novca (kredita), porastu nezaposlenosti te smanjenju potrošnje.

5. Anketa o kolonizaciji Roma

Nekoliko mjeseci nakon Frangešova pokušaja otvaranja rasprave o položaju Roma u jugoslavenskom Senatu, inicijativu za rješavanje tog pitanja preuzele su lokalne vlasti. Općinska uprava Novigrada Podravske propisala je krajem kolovoza 1937. određene mjere za suzbijanje nomadstva Roma, poput kontrole kretanja izdavanjem isprava, prisilnoga školovanja i zapošljavanja.²⁸ Prema dostupnim podacima, uočljiva je određena samoinicijativa općinskih vlasti u donošenju tih odluka jer nema podataka o reagiranju mjerodavnih državnih vlasti.²⁹ Vjerojatno je pozadina te i sličnih inicijativa lokalnih vlasti njihova želja da se učine konkretni potezi u rješavanju "ciganskoga pitanja", posebice u rigoroznijem provođenju postojećih odredaba. U tom se kontekstu može sagledati odluka križevačkoga gradskog poglavarstva nekoliko tjedana kasnije da se raspravi "pitanje nomadskih" Roma.³⁰ Nedugo zatim križevačke su gradske vlasti uputile vlastima Savske banovine predstavku o potrebi rješavanja "ciganskoga pitanja" u kojoj se žale na velike štete na "imovini našeg naroda" i zdravlju stanovništva što su ih prouzročili nomadski Romi. Zbog toga oni predlažu donošenje posebnoga zakona o kolonizaciji Roma kojim bi se osnovale posebne kolonije Roma na nenaseljenim i neobrađenim površinama. Zatim gradske vlasti kažu: "... kolonizaciju [nomadskih Roma, op. D. V.] provesti na trošak države, ali imadu doprinijeti pripomoć i općine prema svojim imućstvenim prilikama. Mijenja je ovo gradsko poglavarstvo, da bi svaka općina, koje žitelji strahuju od tih parasita, vrlo rado doprinijeli za pokriće troškova kolonizacije. Mijenja ovogradsko poglavarstvo i to, da za donošenje takvog zakona nebi bile velike poteškoće, jer ustanove takova zakona ne bi rješavale važne političke probleme, već bi sanirale jedno opće narodno zlo. Moli se kr. banska uprava, da jednim raspisom pozove sve područne gradske i seoske općine, da dadu svoje mišljenje i predloge po ovom pitanju. Zatim da

²⁸ Marijan Maticka, "Odras privredne krize (1929. – 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj", *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu* 8 (1976): 277-278. Augustin Juretić ističe 1935. težak položaj seljaka na hrvatskim područjima i pritom kaže da su prisiljeni prodavati svoje proizvode po niskim cijenama dok su im istodobno proizvodni troškovi sve veći; Augustin Juretić, *Otkuda gospodarska kriza?* (Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 1935), 22-24.

²⁹ "Kolonizacija cigana", *Obzor* (Zagreb), 26. 8. 1937., 3.

³⁰ "Križevčani žele riješiti pitanje cigana", *Jutarnji list*, 16. 9. 1937., 12.

se zamole i sve banovine, da one zatraže od svojih općina mišljenje i predloge glede kolonizacije cigana. Na temelju tako sabranih mišljenja i predloga, da se donese jedan konkretan predlog nadležnim vlastima za donošenje Zakona o kolonizaciji i civilizaciji nomadskog ciganskog plemena..."³¹

Iz navedenog dopisa uočljiva je visoka razina nepovjerenja križevačkih gradskih vlasti prema Romima, koje nazivaju "velikom pogibelji za zdravlje i život gradjana", "hordama divljeg plemena", "zlom" i "parasitima". Svjesne dotadašnje neuspješnosti vlasti u rješavanju tog problema, križevačke vlasti predlažu donošenje posebnoga zakona o kolonizaciji Roma čiji bi cilj bio njihova prisilna sedentarizacija na određenom nenaseljenom području unutar postojeće države, na kojem bi Romi živjeli kao poljoprivrednici, tj. tako bi se "civilizirali". Za ostvarenje tog cilja križevačke gradske vlasti pozivale su banovinske i lokalne (općinske) vlasti na suradnju u traženju najboljega rješenja. Po primitku dopisa križevačkih gradskih vlasti reagirala je Banska uprava u Zagrebu, koja je problem predala na rješavanje načelniku Jurju Kučiću,³² banskom inspektoru i šefu Agrarno-pravnoga odsjeka Poljoprivrednoga odjeljenja Savske banovine. Kučićev odsjek prosljedio je 27. studenoga 1937. navedeni dopis svim kotarskim vlastima, gradskim poglavarstvima i općinskim upravama u Savskoj banovini, uz napomenu da "... u vezi sa prednjim prijedlogom gradskog poglavarstva u Križevcima pozivate se, da podnesete u ovoj stvari Banskoj upravi svoje mišljenje i prijedlog. Napose pak, da raspravite i ovamo javite, što bi u vezi s rješanjem ovog problema mogla i htjela pridonositi tamošnja općina /na pr. u zemljištu, zgradama, novcu i t. d./..."³³

Nije trebalo dugo čekati odgovor lokalnih vlasti na Kučićev upit. Od prosinca 1937. do travnja 1938. dopise su poslale 202 općine, 48 kotareva i četiri grada. Većina njih potpuno je podržala križevački prijedlog o prisilnoj kolonizaciji Roma iznoseći da je ona "neophodna potreba" u rješavanju "vrlo aktualnog ciganskog pitanja", a pritom su Romi percipirani kao "društveni paraziti" i "socijalno zlo".³⁴ Upravo je ta negativna percepcija Roma bila glavni motiv lokalnih vlasti da iniciraju i zalažu se za kolonizaciju Roma. Anketirane lokalne vlasti nisu ostale samo na verbalnoj potpori, nego su se unutar ankete obvezale na izdvajanje određenih novčanih sredstava da bi se sama kolonizacija mogla provesti. No manji dio lokalnih vlasti nije podržao prijedlog kolonizacije.

³¹ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 9972-III-6-1937.

³² Juraj Kučić (Sušak, 3. srpnja 1878. – Zagreb, 3. svibnja 1947.), pravnik, upravni djelatnik i političar. Završio je gimnaziju u Rijeci i Senju, a nakon toga studirao pravo na sveučilištima u Zagrebu i Beču. Nakon studija zaposlio se kao sudski činovnik (prisušnik) u Sušaku, a zatim je bio gradski vijećnik u Bakru, veliki župan Modruško-riječke županije, načelnik Sušaka te narodni poslanik u Ustavotvornoj skupštini. Krajem 1920-ih obnaša dužnost velikoga župana Primorsko-krajiške oblasti, velikoga župana Osječke oblasti i službenika Ministarstva unutarnjih poslova u Beogradu. Početkom 1930-ih bio je savjetnik-inspektor u Banskoj upravi Savske banovine; Irvin Lukezić, "Tvorcima modernog Sušaka", *Sušačka revija* 2 (1994), br. 5: 13-14.

³³ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 9972-III-6-1937.

³⁴ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 11344/1938. (općina Bistra), br. 1783/1938. (kotar Karlovac), br. 3182/1938. (općina Čakovci, kotar Vukovar).

Općinske vlasti Duge Rese istaknule su da ne žele izdvojiti materijalna sredstva za kolonizaciju Roma jer su kod njih Romi "kolonizirani" i zaposleni u tamošnjoj tvornici.³⁵ Općinske vlasti Krapja (kotar Novska) kritizirale su prijedlog kolonizacije jer bi prema njemu Romi bili kolonizirani na više mjesta u Savskoj banovini, što bi omogućivalo njihovo daljnje kriminalno djelovanje, zbog čega predlažu kolonizaciju na jednom mjestu.³⁶ Neke su pak općine isticale da same rješavaju problem kolonizacije Roma, poput vukovarskih³⁷ ili virovitičkih gradskih vlasti, koje su kao razlog odbijanja kolonizacije Roma izjavile da "... s razloga, jer se u Virovitici ne ukazuje nužnom potreba kolonizacije. Cigani u Virovitici smješteni su na gradskom zemljištu, gdje imade svaki zemljište za kućicu i vrt te se oni bave pravljenjem korita i žive u miru te nisu na teret niti općini niti gradjanstvu..."³⁸

Znatan problem koji je taj dopis postavio pred lokalne vlasti bilo je financiranje kolonizacije Roma. Naime, Kučićevim se dopisom lokalne vlasti pozivalo ne samo na davanje mišljenja o kolonizaciji nego i na očitovanje o vlastitoj materijalnoj potpori kolonizaciji. Općinske vlasti na područjima na kojima Romi nisu živjeli često su odgovarale da Romi ne žive na njihovu području te time ne postoji ni njihova potreba (obveza) za rješavanje "ciganskoga pitanja". To je bio, među ostalima, slučaj s vlastima u Mariji Bistrici (kotar Donja Stubica), Oroslavju (kotar Donja Stubica), Sibirju (kotar Slavonski Brod), Šišljaviću (kotar Karlovac), Topolovcu (kotar Sisak), Petrijancu (kotar Varaždin).³⁹ Druge općine, npr. Rešetari i Staro Petrovo Selo iz kotara Nova Gradiška, Bosiljevo, Srpske Moravice i Vrbovsko iz kotara Vrbovsko, Đelekovec i Novigrad u koprivničkom kotaru, Veliki Grđevac (kotar Grubišno Polje), Sošice (kotar Jastrebarsko), obvezale su se na davanje materijalne potpore jedino ako se predloženi zakon o kolonizaciji donese i započne provoditi. To je ustvari značilo da će se te općine uključiti u proces kolonizacije Roma tek nakon što ga državne vlasti započnu, a to su predložile jer su vjerojatno uzele u obzir da nije ključno samo donošenje zakonske odredbe nego njezino provođenje.⁴⁰ Zanimljivo je spomenuti određenu razliku među općinama koje su se izjasnile o visini sredstava. Tako su neke izdvojile ukupan iznos, a druge su svoj iznos odredile prema preseljenju svake pojedine romske obitelji. Općine su imale određenu slobodu u izjašnjavanju o visini sredstava, nije postojao minimum

³⁵ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 1783/1938. (općina Duga Resa).

³⁶ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 437/1938. (općina Krapje).

³⁷ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 12656/1937. (Grad Vukovar).

³⁸ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 8947/1937. (Grad Virovitica).

³⁹ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 11344/1938. (općina Marija Bistrica), br. 11344/1938. (općina Oroslavlje), br. 5537/1937. (općina Sibirj), br. 1783/1938. (općina Šišljavić), br. 5388/1937. (općina Topolovec), br. 6235/1937. (općina Petrijanec).

⁴⁰ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 4832/1937. (općina Rešetari), br. 7423/1937. (općina Staro Petrovo Selo), br. 11086/1937. (općina Bosiljevo), br. 11086/1937. (općina Srpske Moravice), br. 11086/1937. (općina Vrbovsko); br. 13803/1937. (općina Đelekovec), br. 9322/1937. (općina Veliki Grđevac), br. 17394/1934. (općina Sošice).

ili maksimum za koji su se trebale odlučiti. Unatoč tim nedoumicama i oprezu, od ukupno 202 općine koje su odgovorile na anketu o kolonizaciji, 73 općinske vlasti (ili 36% od ukupno anketiranih općina) obvezale su se da će kolonizaciju Roma poduprijeti sa sveukupno 568.500 dinara. Od njih su najviše bile spremne izdvojiti općinske vlasti Severina (75.000 dinara), Sesveta (50.000 dinara), Draganića (50.000 dinara), Velike Gorice (30.000 dinara), Trojstva (25.000 dinara) i Ludbrega (20.000 dinara), što je činilo ukupno 250.000 dinara (ili oko 44% od ukupno izdvojenih prihoda). Najmanju svotu, 500 dinara, ponudilo je osam općina (Sela, Dragalić, Dubranec, Orle, Tušilović, Ivanovo Selo, Sveti Juraj u Trnju, Lokve).⁴¹ Nije poznato da su te općine izdvojile novac za kolonizaciju Roma, nego su samo iskazale namjeru da su spremne na izdvajanje navedenog iznosa. Analizom sačuvanih dopisa anketiranih općina u fondu Poljoprivrednoga odjeljenja uočljivo je i da su općine obećale izdvojiti veći iznos od spomenutih 568.500 dinara. Naime, Agrarno-pravni odjel Savske banovine izradio je sumarnu tablicu s podacima o svotama koje su pojedine općinske vlasti obećale izdvojiti za potrebe "ciganske kolonizacije".⁴² U tablicu nisu uneseni podaci za općinu Lekenik (kotar Sisak), koja se obvezala dati 200 dinara, općinu Mihaljevci (kotar Slavonska Požega), koja se obvezala dati 100 dinara, te općine Stankovac i Jukinac (kotar Glina), koje su se obvezale dati 50 dinara za svakog "ciganina zavičajnika".⁴³ Dio općinskih vlasti, poput onih u Topuskom (kotar Vrginmost), Gjelokavcu (kotar Koprivnica) i Martijancu (kotar Ludbreg), nije se izjasnio koliki će točno iznos dati za "cigansku kolonizaciju", no pritom su jasno istaknule da će "dati nešto u novcu".⁴⁴ Analizom iskazanih svota u sumarnoj tablici uočljiva je određena nepreciznost u njihovom bilježenju. Kotarske vlasti Čakovca izjavile su da će "sve općine sreza Čakovec" osigurati "jednokratne iznose" od "1000 do 3000 dinara".⁴⁵ Tako je u sumarnoj tablici za iznose općine navedeno "1000 do 3000" dinara po općini, a nije navedena cjelokupna svota. U vrijeme Savske banovine kotar Čakovec sastojao se od dvanaest općina (Belica, Čakovec, Čakovec-okolica, Gornji Mihaljevec, Macinec, Mursko Središće, Nedelišće, Podturen, Strahoninec, Sveti Juraj na Bregu, Sveti Martin na Muri, Vratišinec), pa bi minimalni iznos na koji su se općine obvezale bio 12.000 dinara, a maksimalni 36.000 dinara. U tablici je naznačen samo iznos od 1.000 dinara kod općine Vratišinec, a druge se općine poimence ne spominju.⁴⁶ No u sačuvanim arhivskim spisima u analiziranom fondu Poljoprivrednoga odjeljenja spis je gradskih vlasti Čakovca koje se izjašnjavaju da "... doprinijeti će izvjesnu sumu u gotovu novcu u

⁴¹ Vidi tablicu 1.

⁴² Vidi tablicu 1.

⁴³ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, bez br. (općina Lekenik), bez br. (općina Mihaljevci), bez br. (općina Stankovac), bez br. (općina Jukinac).

⁴⁴ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 2204/1938. (općina Topusko), br. 3273/1938. (općina Đelekovec), br. 1671/1938. (općina Martijanec).

⁴⁵ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 5811/1938. (kotar Čakovec).

⁴⁶ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 15810/1938. (općina Vratišinec).

onom slučaju, ako važno cigansko pitanje bude u istinu riješeno..."⁴⁷ Drugim riječima, čakovečke gradske vlasti obećale su novčano sudjelovati u "ciganskoj kolonizaciji" tek kada se ona bude provodila, ne i prije. Spisi o drugim općinama čakovečkoga kotara nisu sačuvani u analiziranom fondu Poljoprivrednoga odjeljenja Savske banovine. Sličan je slučaj bio s općinama u virovitičkom kotaru, čije su kotarske vlasti izvjestile da su općine njihova kotara spremne izdvojiti "do 10000 dinara" a da nisu poimence navele pojedine općine. U tablici stoji "Općine sreza Virovitica", kojima je pridružen iznos od 10.000 dinara bez navođenja koliko je točno svaka od šest tadašnjih općina toga kotara (Cabuna, Gradina, Lukac, Pivnica, Suhopolje, Špišić Bukovica) izdvojila u korist kolonizacije Roma.⁴⁸ Trgovište Valpovo izjasnilo se da će izdvojiti 50.000 dinara u obrocima kroz deset godina. U tablici je zabilježen iznos od 5.000 dinara, no nigdje nije pribilježeno da se može očekivati isplata još 45.000 u idućih devet godina.⁴⁹ Sljedeća nepreciznost u financijskom bilježenju iskaza općinskih vlasti odnosi se na općinu Hlebine (kotar Koprivnica), jer se ona izjasnila da će izdvojiti "Din. 5 [5.000, op. D. V.] do 10000" za "cigansku kolonizaciju". U tablici je naznačen iznos od 10.000 dinara, što je nedovoljno precizno jer su te vlasti mogle izdvojiti i upola manji iznos.⁵⁰ Slično su se izjasnile općinske vlasti Budrovaca, navodeći iznos od "5 [5.000, op. D. V.] - 6000 dinara" koji su spremne izdvojiti kao "novčanu pripomoć" za kolonizaciju Roma, a u tablici je naznačen iznos od 6.000 dinara, što ponovno znači da je naveden veći, a ne manji iznos.⁵¹ Općinske vlasti Perušića izjasnile su se za isti iznos kao one u Hlebinama ("5 [5.000, op. D. V.] do 10000 dinara"), a u tablici je naveden iznos od 10.000 dinara, što znači da je opet pribilježen veći iznos.⁵² Nameće se pitanje zašto je Agrarno-pravni odjel Savske banovine, koji je vodio anketu, neprecizno bilježio novčane izdatke. Jedan od razloga nedovoljno su jasno iskazana sredstva od strane općinskih vlasti, kao i mogući previd službenika u Odjelu. Imajući to na umu, može se primijetiti da su vlasti Savske banovine u provođenju "ciganske kolonizacije" tek otprilike mogle znati na koji su se iznos općinske vlasti obvezale u korist "ciganske kolonizacije". Takva nepreciznost u stvaranju financijske konstrukcije za provođenje kolonizacije Roma Agrarno-pravnoga odjela može sugerirati i određenu nedovoljnu spremnost ("ozbiljnost") vlasti za kolonizaciju.

⁴⁷ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 1018/1938. (Grad Čakovec).

⁴⁸ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 266/1938. (kotar Virovitica).

⁴⁹ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, bez br. (trgovište Valpovo).

⁵⁰ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 3273/1938. (kotar Koprivnica).

⁵¹ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 1515/1938. (općina Budrovci).

⁵² HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 307/1938. (općina Perušić), br. 324/1938. (kotar Perušić).

Tablica 1. Popis izdvojenih doprinosa po općinama Savske banovine u korist "ciganske kolonizacije"

Općina	Doprinos u novcu	Ostali doprinos	Primjedba	Općina	Doprinos u novcu	Ostali doprinos	Primjedba
Donja Stubica	1000			Ivanovo selo	500		
Sela	500			Klinča selo	5000		
Sv. Klara	10000			Gornji Desinec	5000		
Sesvete	50000			Cvetković	6000		
Brezovica	3000			Remete	10000		
Biškupec	1000			Maja	1000		
Bartolovec	1000			Gjurmanec	1000		
Jalžabet	5000			Oštarije	1000		
Križovljan Cestica	2000			Mali Gradac	1000		
Jakšić	1000			Bović	10000		
Općine sreza Čakovec	1000 - 3000		po općini	Lasinja	5000		
Dragalić	500			Lupoglav	2000		
Medari	1000			Vojnić	1000		
Valpovo	5000			Budrovci	6000		
Petrijevci	5000			Ludbreg	20000		
Bizovac	1000			Rasinja	1000		za svaku preseljenu svoju cigansku obitelj
Draganić	50000			Sv. Nedjelja	5000		
Rečica	10000			Sv. Martin pod Okićem	2500		
Jaškovo	1000			Jaškovo	1000		
Punitovci	1000			Sl. Šamac	1000		
Dubranec	500			Biškupec	1000		
Orle	500			Dugo selo	5000		
Novo Čiče	5000			Srem. Laze	2000		
Vukovina	10000			Sv. Juraj u Trnju	500		
Velika Gorica	30000			Pisarovina	5000		
Popovača	5000			Kupinec	5000		
Vanj. Sv. Ivan Zelina	10000			Gašinci	1000		
Severin na Kupu	1000			Perušić	10000		
Ravna gora	5000			Općine sreza Virovitica	10000		
Trojstvo	25000			Lokve	500		
Tušilović	500			Predavec	2000		
Drnje	5000			Tenje	10000		
Gola	10000			Cabuna	3000		
Hlebine	10000			Daruvar	30000		
Koprivnički Ivanec	5000			Severin	75000		za svaku svoju cigansku obitelj po 500 đin.
Sokolovac	10000			Našice Vanjske	15000		za svaku svoju cigansku obitelj po 500 đin.
				Vratišinec	1000		
Ukupno	568500						

Izvor: HDA, Zavod za kolonizaciju NDH - Zagreb [1934. - 1940.] (1941. - 1945.), sign. HR HDA 246, KUT. 79,

Zatim su općine predlagale da teret provođenja kolonizacije moraju u najvećoj mjeri podnijeti državne vlasti i/ili "porezno jake" općine. Takvo mišljenje izrazile su, među ostalima, općinske vlasti Čakovaca (kotar Vukovar), Sv. Klare (kotar Zagreb), Velike (kotar Slavonska Požega), Stare Gradiške (kotar Nova Gradiška) te kotarske vlasti u Krapini, Slavonskoj Požegi, Novoj Gradiški.⁵³ Općinske vlasti iz Gornje Stubice (kotar Donja Stubica) ističu: "... kolonizacija bi se svakako morala izvršiti u trošku države uz pomoć banovina, dočim ova općina radi vrlo hrdjavog financijskog stanja nema apsolutno nikakova mogućstva, da u ovu svrhu doprinese svoj obol, a sličnih imade priličan broj, pa bi doprinos općina jedino stvar otežavao..."⁵⁴

Ludbreška kotarska vlast istaknula je sumnju u prijedlog kolonizacije Roma zbog određenog otpora općinskih vlasti koje smatra "nesklonima" da "dobrovoljno" sudjeluju u tome. Nije točno jasno na što se mislilo pod "nesklonima", no moguće je da su kotarske vlasti mislile da općinske vlasti neće moći odvojiti svoja sredstva za tu namjenu.⁵⁵ Dio općinskih vlasti, poput onih u Petrijevcima (kotar Valpovo) i Brezovici (kotar Zagreb), rješenje problema financiranja kolonizacije Roma pronašao je u prodaji imovine Roma, posebice zemljišta i kuća, čime bi se sam proces kolonizacije financirao romskom imovinom, a ne sredstvima općine. Takvi prijedlozi pojedinih općina ne trebaju čuditi, iako su one predlagale kolonizaciju Roma koji su već bili stalno naseljeni (sedentarni). Imajući na umu prevladavanje negativne percepcije Roma i brojne slučajeve nasilnih sukoba s njima, dio općinskih vlasti zasigurno je razmišljao da bi se pod prijedlogom "kolonizacije" mogli "riješiti" tamošnjih Roma. Štoviše, išli su korak dalje i predlagali da trošak te kolonizacije ne snose oni kao općinska vlast, nego bi se trebalo namiriti iz romske imovine. Naravno, nameće se pitanje imaju li općine pravo raspolagati na taj način romskom imovinom ili bi to moralo biti detaljnije razrađeno posebnim člankom u dijelu zakona o kolonizaciji Roma.⁵⁶ Najizravnije su u tom prijedlogu bile kutinske kotarske vlasti, koje su u svojem dopisu istaknule: "... što se tiče pripomoći općina za ovu kolonizaciju – nebi se moglo računati na iste radi prezaduženosti i lošeg stanja većine općine, – nego bi se u tu svrhu trebalo prvenstveno iskoristiti svu pokretnu i nepokretnu imovinu samih cigana /kola, konje i kućice sa podkućnicima po selima što se dade prodati/ – a ako ne dostaje, da se podmiri na državni trošak. Ogromna štetnost i opasnost cigana po narodnu imovinu a i živote seljaka i njegove stoke nemože se dovoljno naglasiti, pa se stoga umoljava kr. banska uprava, da ovom pitanju posveti najveću moguću pažnju i uznastoji riješiti seljaka teške napasti tog parasita..."⁵⁷

⁵³ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 3182/1938. (općina Čakovci, kotar Vukovar), br. 30057/1938. / 4166/1937. (općina Sv. Klara), br. 20647/1937. (općina Velika), br. II 3459 1937. (općina Stara Gradiška), br. 11990/1938. (kotar Krapina), br. 20647/1937. (kotar Slavonska Požega), br. 15788/1938. (kotar Nova Gradiška).

⁵⁴ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 11344/1938. (općina Gornja Stubica).

⁵⁵ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 10345/1937. (kotar Ludbreg).

⁵⁶ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 15640/1937. (općina Petrijevci), br. 3668/1937. (općina Brezovica).

⁵⁷ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 11414/1937. (kotar Kutina).

Neke općinske vlasti, unatoč tome što su izjavile da neće materijalno doprinijeti kolonizaciji, nisu se libile savjetovati središnje banovinske vlasti o toj problematici. Tako općinske vlasti Koroga (u vukovarskom kotaru) sredinom prosinca 1937. pišu vukovarskim kotarskim vlastima da neće odvojiti materijalna sredstva, zemljište i zgrade, no pritom predlažu da se "kr. Banskoj upravi podnese i predlog sa obrazloženjem, da kolonizacija cigana nemože doneti apsolutno nikakove koristi, a što je vidljivo na svima koji su do sada kao dobrovoljci agrarni interesanti dobili zemlju u srezu vukovarskom, – već da se imenovanim ciganima I. zabrani kretanje i trgovanje; da se prisile na rad a koji bi se kratili, da ih se stave u logor i to posebno muške a posebno ženske, a maloletne dece, da ih se stavi u odgajališta..."⁵⁸

U kontekstu izjave o spremnosti izdvajanja određenih materijalnih sredstava u Kučićevu je dopisu istaknuto pitanje davanja zemljišta ili zgrada za kolonizaciju Roma. Gotovo sve anketirane lokalne vlasti istaknule su da ne postoji "pogodno zemljište" za kolonizaciju na njihovu području, posebice navodeći da je romsko stanovništvo najgušće naseljeno u zapadnim dijelovima države, gdje ima najmanje slobodnoga zemljišta.⁵⁹ Tvrdnja da najviše Roma živi u zapadnim dijelovima jugoslavenske države nije točna, jer su oni u najvećem i najgušćem broju živjeli u jugoistočnom dijelu te države, posebice na području Makedonije, Kosova i Srbije. Takva pogrešna teza dijelom je vjerojatno istaknuta kao argument općina da se opravda kolonizacija (iseljavanje) Roma s njihovih područja.⁶⁰ No neke su općinske vlasti spomenule mogućnost davanja državnoga neobrađenog zemljišta za potrebe kolonizacije Roma. Tako se isticalo da će kolonizirani Romi obrađivati ta zemljišta, čime bi se omogućila korist i za romsku i za širu zajednicu. U tom kontekstu kotarske vlasti Nove Gradiške krajem travnja 1938. izjavljuju: "... nijedna općina ne raspolaže sa zemljištem i zgradama koje bi došle u obzir za kolonizaciju cigana, prema tome bi u tu svrhu došlo u obzir zemljište državno. Moglo bi doći u obzir i zemljište, koje se imade u ovom kraju privesti kulturi nakon regulacije rijeke Save, s time da se cigane prisilno kolonizira u poplavnom području, gdje bi oni morali da rade na podizanju nasipa i na taj način zaradivati potrepštine za život i potrebno im zemljište za daljni opstanak..."⁶¹

O pitanju mjesta kolonizacije Roma postojala su različita mišljenja. Većina lokalnih vlasti odbijala je mogućnost kolonizacije Roma na svojem području, vjerojatno bojeći se porasta kriminala u svojim mjestima, što se često pripisivalo Romima. Tako su neki, poput brezovačkih i zelinskih općinskih vlasti, predlagali naseljavanje Roma u "južnim krajevima" (vjerojatno države) jer on-

⁵⁸ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 4206/1937. (općina Korog).

⁵⁹ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 22826-II-1937. (općina Severin).

⁶⁰ Vojak, *U predvečerje rata*, 66-89.

⁶¹ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 15788/1938. (kotar Nova Gradiška).

dje ima "raspoložive" i "neobrađive" zemlje pogodne za kolonizaciju Roma.⁶² Osim toga, neke su anketirane vlasti predlagale naseljavanje Roma na nenaseљjena područja u državi ili njihovo preseljenje na udaljeni otok u Jadranskom moru. Kotarske vlasti u Valpovu i općinske vlasti u Generalskom Stolu (kotar Ogulin) predložile su "jedan otok na Jadranu" kao "najpodesnije mjesto" za koloniziranje Roma jer bi se tako Rome najbolje kontroliralo u slučaju pokušaja bijega.⁶³ Valpovačke su vlasti bile preciznije: "... taj otok mogao bi biti Mljet ili koji drugo slabo naseljeni otok na Jadranu. Ova kolonija uređena savremeno, humano i kao korisna privredna i vaspitna zajednica poslužila bi korisno i našem turizmu. Ujedno bi poslužila i kao uzor drugim narodima koji takodjer teže da praktično reše ovaj problem cigana skitnica. Uloženi kapital brzo bi rentirao kako sa privrednog tako i sa moralnog gledišta, a ovaj važni problem rešen na zadovoljstvo naroda na humanoj bazi i bez trzavica..."⁶⁴

Anketirane lokalne vlasti nisu se zadržale na predloženom modelu kolonizacije Roma, nego su neke od njih predložile i svoje viđenje rješenja tog pitanja. U tom je kontekstu u nekim općinama prevladalo mišljenje o potrebi provođenja strogih mjera i nadzora nad Romima; neke su pritom spominjale potrebu sterilizacije Roma. Općinske vlasti Gornje Stubice smatrale su sterilizaciju Roma rješenjem problema "ciganskih bandi" kao "narodnih nametnika" i "divljaka".⁶⁵ Slično su predlagale kutinske kotarske vlade: "... mnogi rodoljubi promatrajuć ove horde cigana kako ugrožavaju narodnu imovinu i živote našeg radinog seljaka kao i njegove stoke, – dolaze do takovih zaključaka, da bi državne vlasti morale poduzeti shodne korake i protiv samog neobično brzog umnožavanja cigana – ne samo zbog zaštite seljaka kao privrednika, nego i radi čistoće naše nacije, – jer ćemo inače za 50-100 godina postati poluciganskim narodom! Ovi zamišljaju da bi se taj cilj mogao postići pomoću beskrvne i bezbolne sterilizacije sve ciganske ženskadije ultravioletnim rendgenskim zrakama, – nakon čega bi se za 50-60 g. cigansko pitanje riješilo samo po sebi

⁶² HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 3668/1937. (općina Brezovica), br. 5809/1938. (općina Vanjski Sv. Ivan Zelina).

⁶³ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 15640/1937. (kotar Valpovo), br. 4026/1937. (općina Generalski Stol).

⁶⁴ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 15640/1937. (kotar Valpovo). Zanimljivo je spomenuti i inicijativu Jugoslavije, Čehoslovačke, Austrije i Mađarske, koje su početkom 1930-ih poslale zahtjev za rješavanje "ciganskoga pitanja" pred Ligmom narodom. Tim je prijedlogom bilo predviđeno iseljavanje Roma s prostora navedenih država i njihovo naseljavanje na "neke" otoke u Atlantskom ili Tihom oceanu. No manjak novca i pravne poteškoće zaustavili su prijedlog, a nije poznato jesu li se poslije tim pitanjem bavila određena tijela Lige naroda. Neki su gradonačelnici iz austrijske pokrajine Gradišća 1933. podržali svoje pokrajinske vlasti, koje su predlagale da se Romi s njihova područja (prisilno) presele na "jedan od polinezijskih otoka"; Šiftar, *Cigani*, 88; Ian Hancock, *Sindrom parije. Priča o ropstvu i progonu Roma* (Zagreb: Ibis grafika, 2006), 56; "Ciganin-ubojica osuđen na šest godina robije", *Jutarnji list*, 12. 5. 1933., 7; Vladimir Redenšek, "Cigani i Društvo Naroda", *Nova Danica* (Zagreb), 5. 8. 1934., 8. Na sjednici kotarskoga upravnog odbora Hrvatske seljačke stranke u Bjelovaru početkom travnja 1941. tijekom rasprave o "ciganskom pitanju" predložena je kolonizacija Roma na otoku Mljetu; "Kotarski upravni odbor u Bjelovaru", *Seljački dom* (Zagreb), 3. 4. 1941., 6.

⁶⁵ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 11344/1938. (općina Gornja Stubica).

prirodnim putem nestajanjem tog nomadskog plemena. Ova teška mjera bila bi na mjestu naročito onda, kad bi se pokazalo da nema mogućnosti kolonizacije cigana, ili ako kolonizacija nebi uspjela krivnjom samih cigana..."⁶⁶

Osim sterilizacije, dio anketiranih lokalnih vlasti predlagao je oduzimanje romske djece njihovim obiteljima i njihov smještaj u posebne odgojne zavode. Na tom su tragu promišljale krapinske kotarske vlasti ističući potrebu "prisilnog obrazovanja" romske djece i kažnjavanja romskih roditelja u slučaju njihova otpora tim mjerama.⁶⁷ Općinske vlasti Koroga predlagale su prisilno stavljanje romskih maloljetnika u "odgajališta", a križevačke i samoborske kotarske vlasti naglašavaju da bi se smještajem mlađih Roma u posebne zavode "privuknulo ih odgojem na rad i odučiti od skitnje" i "priučilo ih poštenom radu".⁶⁸

Razmišljanje nekih općinskih vlasti o steriliziranju Roma ili prisilnom odvođenju djece iz romskih obitelji nije bilo ništa novo u tom razdoblju. Dapače, nacističke vlasti u Njemačkoj ubrzo su po preuzimanju vlasti započele sterilizirati Rome smatrajući to jednom od metoda rasne higijene ili eugenike.⁶⁹ Izdvajanje djece iz romskih obitelji bila je praksa koju su osobito zagovarali habsburški vladari Marija Terezija i Josip II., a ono se provodilo na hrvatskim područjima.⁷⁰

6. Reakcija vlasti Savske banovine na anketu o kolonizaciji Roma

Kučićevim dopisom o anketi o kolonizaciji Roma iz kraja studenoga 1937. nije određeno kada bi se ona trebala provesti. Na temelju analize dokumenta, neke su lokalne vlasti sve do kraja travnja 1938. slale dopise mjerodavnim banovinskim vlastima. Dok je još trajalo prikupljanje dopisa, u ožujku 1938., raspravljalo se na sjednici Banskoga vijeća Savske banovine o pitanju kolonizacije Roma. Tom je prilikom požeški banski vijećnik Petar Malinić u svojem govoru o poljoprivredi izdvojio i pitanje "... kolonizacije Cigana, u kojem je pogledu stigao jedan raspis banske uprave. Predlaže da se jednostavno po porednoj snazi udari jedan prirez koji bi bio isključivo za kolonizaciju cigana, da se narod jednom riješi toga balasta..."⁷¹

Uočljivo je da je Malinićev prijedlog bio veoma konkretan i išao je za osiguravanjem materijalne potpore preko posebnoga prireza. Nameće se pitanje potpore općina tom prijedlogu, i to posebice onih na čijem području "cigansko pitanje" nije bilo "aktualno". No banovinski mehanizam rješavanja tog pitanja bio je pokrenut, pa je Financijsko ravnateljstvo Savske banovine krajem lipnja

⁶⁶ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 11414/1937. (kotar Kutina).

⁶⁷ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 11990/1938. (kotar Krapina).

⁶⁸ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 4206/1937. (općina Korog), br. 6187/1938. (kotar Križevci), br. 9564/1938. (kotar Samobor).

⁶⁹ Vojak, *U predvečerje rata*, 44-45.

⁷⁰ *Isto*, 24-28.

⁷¹ *Zapisnik zasjedanja Banskog vijeća Savske banovine* (Zagreb: s. l., 1938), 27.

1938. predložilo pod materijalnim rashodima stavku za "kolonizaciju cigana". U prijedlogu stoji: "... za kolonizaciju cigana u Savskoj banovini predviđa se iznos od Din. 500.000- sa slijedećim obrazloženjem: Na prijedlog općinskih poglavarstava i na temelju ankete provedene u tu svrhu pristupit će se, naredne godine kolonizaciji cigana u Savskoj banovini. Pristupajući rješavanju tog pitanja naš se narod rješava jednog velikog zla pa su u tu svrhu i potrebne i izvjesne žrtve i to podijeljene na tri dijela, na same zainteresirane općine, na banovinu i na državu. Općine su već počele sa predviđanjem potrebnih sredstava u svojim proračunima, a isto tako stavljen je i prijedlog državi za uvrštavanje stavke od Din. 500.000- u budžetu za godinu 1939./40..."⁷²

Istodobno s djelovanjem banovinskih vlasti na rješavanju pitanja kolonizacije Roma novine su počele izvješćivati o tom pitanju. *Jutarnji je list* početkom travnja 1938. izvjestio da se provodi "Anketa o kolonizaciji Cigana", zbog čega se osjeća "veliki strah" među Romima, koji se odlaze raspitivati o tome k nekim općinskim vlastima. No zanimljivo je da u istom članku piše da je proširena vijest da će biti kolonizirani na Kosovo polje, što je uzrokovalo ono što su novine nazvale "panikom" među Romima, a misli se većinom na to da su Romi bili jako uzrujani jer nisu znali što će biti s njima.⁷³ Kučić, koji je vodio cijeli "projekt" kolonizacije Roma, početkom srpnja 1938. izjavljuje za *Seljačke novosti*: "... tako dugo, dok ne dobiju odgovor od svih općina, ne želi davati nikakve izjave po tom pitanju, koje je veoma složeno te ga zbog toga treba temeljito obraditi uzevši u obzir sve mogućnosti kako materijalne tako i moralne naravi..."⁷⁴

Iz Kučićeva je odgovora očito da banovinske vlasti još nisu uspjele osmisliti rješenje, nego se nastojalo postupno, u suradnji s lokalnim vlastima, doći do njega. Nakon toga slijedio je 11. srpnja 1938. sastanak više službenika Agrarno-pravnoga odjeljenja s tadašnjim banom Viktorom Ružićem, koji je obaviješten da je više od tristo općina izjavilo da su spremne "financijski potpomognuti" kolonizaciju Roma svotom od 250.000 dinara. Nadalje, predloženo je da se isti iznos osigura u budžetu Savske banovine za 1939./1940., a državni bi budžet trebao doprinijeti svotom od pola milijuna dinara, čime bi se za kolonizaciju Roma osiguralo ukupno milijun dinara. Nakon toga je ban Ružić odredio sljedeće korake u tom procesu, navodeći da se "... najprije utvrdi koliko imade ciganskih obitelji, te sa koliko obiteljskih članova, broj godina roditelja i djece te njihova radna sposobnost. Prema tim podacima neka se onda pokuša naći rješenje. Ujedno treba ispitati koje ciganske obitelji pristaju dobrovoljno na kolonizaciju. Treba svakako istražiti na kojem bi se mjestu i uz koje uslove mogla podići ciganska kolonija te veličina potrebnog zemljišta za pojedine obitelji, način nastanbe, fundus instruktus, te i drugi podaci koji dolaze u obzir kod ovakve kolonizacije..."⁷⁵

⁷² HR-HDA – fond 146 – Savska banovina. Poljoprivredno odjeljenje (dalje: POSB), kut. 871, br. 8695-III-6-1938.

⁷³ "Anketa o kolonizaciji cigana", *Jutarnji list*, 8. 4. 1938., 12.

⁷⁴ "Prijedlozi o rješavanju ciganskog pitanja u Savskoj banovini", *Seljačke novosti*, 6. 7. 1938., 8.

⁷⁵ HR-HDA-246-ZKNDH, kut. 79, br. 9291-III-6-1938.

Treba se ukratko osvrnuti na sastanak banovinskih službenika s banom. Naime, ban Ružić je izviješten da je više od tristo općina izjavilo da su spremne "financijski potpomognuti" kolonizaciju Roma. Isti ti službenici izradili su popis od 73 općine koje su se izjasnile spremnima materijalno sudjelovati u kolonizaciji Roma. Osim toga, banovinski su službenici naveli da su općine spremne sudjelovati s četvrtinom milijuna dinara, a u spomenutom je popisu naveden iznos njihova sudjelovanja od 568.500 dinara, što je dvostruko veći iznos! Razlog nepodudaranja u izjavama službenika sa spisima i proračunima koje su oni izradili teško je pronaći. Možda su htjeli naglasiti značajan broj općina koje su voljne sudjelovati u kolonizaciji Roma, no istodobno umanjiti materijalni iznos koji su spremne ponuditi za to ne bi li time dodatno potaknuli slična izdvajanja iz banovinskoga i državnoga budžeta. Istodobno, moguća je pretpostavka da su samo izvijestili koliko se općina odazvalo pozivu da iskažu mišljenje o kolonizaciji.

No nedugo zatim, u srpnju iste godine, Kučić je prihvatio ponuđenu svotu Financijskoga ravnateljstva Savske banovine "... od Din. 500.000.- za rješavanje ciganskog pitanja putem kolonizacije u Savskoj banovini, pošto se pokazuje potreba da se što prije pristupi rješavanju i toga pitanja. Gradovi i općine izjaviše se spremnim pridonijeti i osigurati jedan dio sredstava za tu svrhu a isti iznos od Din. 250.000.- osigurat će i banovina u svojem budžetu za god. 1939/40. Na taj način prikupila bi se početna sredstva za ostvarivanje te namisli, kojim bi se pristupilo i rješavanju ciganskog pitanja u Savskoj banovini...".⁷⁶

Nameće se pitanje je li svota od 250.000 dinara za "cigansku kolonizaciju" bila uvrštena u proračun Savske banovine. Iako u samim proračunima Savske banovine nisu izravno spomenuti iznosi za "cigansku kolonizaciju", moguće je da je ta stavka uvrštena u druge dijelove proračuna. Naime, u stavci "Rashodi – Otsjek za agrarno-pravne poslove – Agrarno-pravni poslovi i kolonizacija" u *Budžetu rashoda i prihoda Savske banovine sa aneksima za 1939/40 godinu* postoji stavka proračunske partije 21, pozicija 3, naslovljena sa "Za troškove unutrašnje kolonizacije i pripomoći kolonizacionim zadrugama" te iznos od 350.000 dinara.⁷⁷ Ako imamo na umu da je u prethodnom proračunu Savske banovine, za 1938./1939., za tu stavku ("Pripomoć kolonizacionim zadrugama i fondu za unutrašnju kolonizaciju za troškove kolonizacije", proračunska partija 14, pozicija 3) naveden iznos od 100.000 dinara,⁷⁸ primjetno je povećanje iznosa iz proračuna za 1938. i proračuna za 1939. za "unutrašnju kolonizaciju" za 250.000 dinara, što odgovara svoti predviđenoj za "cigansku kolonizaciju". Kako je krajem kolovoza 1939. osnovana Banovina Hrvatska, potrebno je provjeriti jesu li u njezinu proračunu za 1940. bila predviđena sredstva za kolonizaciju. Uvidom u *Proračun izdataka i primitaka Banovine Hrvatske za*

⁷⁶ HR-HDA-146-POSB, kut. 897, br. 9291-III-6-1938.

⁷⁷ *Budžet rashoda i prihoda Savske banovine sa aneksima za 1939/40 godinu* (Zagreb: Kr. banska uprava. Finansijsko odeljenje, 1939), 37-38.

⁷⁸ *Budžet rashoda i prihoda Savske banovine sa aneksima za 1938/39 godinu* (Zagreb: Kr. banska uprava. Finansijsko odeljenje, 1938), 34.

1940/41 godinu, u proračunu Odjela za seljačko gospodarstvo, u stavci "Agrar i kolonizacija" (proračunska partija 276, pozicija 1) uz "Troškovi prikupljanja zemljišta za kolonizaciju, troškovi parcelizacije i pomaganja kod preseljenja, podizanje naselja, zgrada, nabava inventara kolonistima i preseljenicima, pripomoći i naknade efektivnih troškova društvima u suradnji na kolonizaciji i kolonističkim povjerenicima" stoji svota od 16,000.000 dinara. U ostale tri pozicije iste stavke bio je predviđen sveukupni iznos od 17,430.000 dinara.⁷⁹ Imajući to na umu, logično je pretpostaviti da je Agrarno-pravni odjel Savske banovine osigurao iznos od 250.000 dinara za provođenje "ciganske kolonizacije" u proračunu za 1939. godinu. Nadalje, istom bi se logikom moglo pretpostaviti da je dio financijskih sredstava bio predviđen za tu kolonizaciju i u višemilijunskom proračunu Banovine Hrvatske. No, iako postoje određene indicije da su postojala financijska sredstva za provođenje kolonizacije Roma, to ne mora značiti da su ona za to i utrošena. Naime, institucije Savske banovine i kasnije Banovine Hrvatske nisu donijele poseban zakon o kolonizaciji Roma, niti je poznato da se ona započela provoditi. Zbog toga se može smatrati određenim neuspjehom mjerodavnih vlasti Savske banovine i kasnije Banovine Hrvatske što nisu osmislile niti provele kolonizaciju Roma. Tako je sama anketa o kolonizaciji Roma među lokalnim (općinskim) vlastima provedena dijelom uzalud, no njezini podaci zasigurno čine vrijedan doprinos za poznavanje tadašnjega položaja Roma.

Dio novina pratio je odnos vlasti prema pitanju kolonizacije Roma nastojeći ga povezati s navedenim Frangeševim prijedlogom. Osim toga, izvješćivalo se o različitim pogledima općinskih vlasti na to pitanje, posebice u vezi s materijalnom potporom ili o odnosu prema prvenstvu i nadzoru nad Romima od strane državnih ili općinskih vlasti. U člancima se jasno podupiru radikalnije mjere u odnosu na Rome, poput oduzimanja djece i njihova prisilnoga odgajanja pod okriljem države i Crkve.⁸⁰ Najdalje je, možda, u tome otišao političar i javni službenik Ivan Zatlučka u rujnu 1938. u *Podravskim novinama*, koji je istaknuo: "... cigansko pitanje može se riješiti samo prisilnim oduzimanjem ciganačadi i državnim uzgojem. Sva druga sredstva bit će iluzorna! Tako će stariji cigana ponestati, mladi će se kultivirati, postati korisni građani... (...) ... samo valjano odgojena ciganačad, može biti za ljudski život i za poimanje pravog socijalnog zadatka. Možda bi bilo svrsishodno, da banska uprava, na anketu pozove i kulturna društva..."⁸¹ Zatlučkin prijedlog nije bio ništa novo; slične su poteze poduzimale habsburške vlasti u XVIII. st.⁸² Posredno su se u raspravu o tom problemu uključili i hrvatski intelektualci. Tako je Milan Ivšić u svojem djelu o agrarnoj politici oštro kritizirao toleriranje romskoga krimi-

⁷⁹ *Proračun izdataka i primitaka Banovine Hrvatske za 1940/41 godinu* (Zagreb: s. l., 1940), 113.

⁸⁰ "Prijedlozi o rješavanju ciganskog pitanja u Savskoj banovini", *Seljačke novosti*, 6. 7. 1938., 8; "Anketa o rješavanju ciganskog pitanja", *Jutarnji list*, 17. 8. 1938., 13.

⁸¹ Ivan Zatlučka, "Ciganski problem", *Podravske novine*, 3. 9. 1938., 2.

⁸² Vojak, *U predvečerje rata*, 24-28.

naliteta, koji bi trebalo rješavati u sklopu državne socijalne politike. Pritom je rekao: "... nečasno je svih nas da u svojoj državi imamo još i cio rod polunomada – cigana, koji u neradu žive od rada drugih ne samo milostinjom, nego i najvišim zločinima: krađom, razbojstvom i prijevarom. Država im daje sve, a oni državi ništa..."⁸³ U nekim je novinama potreba rješavanja "ciganskoga pitanja" često bila praćena bombastičnim pozivima na hitnost u tome, npr.: "... drskost cigana prešla sve granice. Oni ozbiljno ugrožavaju sve više naša sela. Ili ubijaju ili pljačkaju i varaju..."⁸⁴ Druge su novine pisale: "... ogorčenje naroda biva svakim danom sve veće i krajnje je vrijeme da se mjerodavni pozabave rješanjem ciganskog pitanja i da narod zaštite od ove velike napasti... (...) ... Cigani su postali za nas jedno veliko socijalno zlo i krajnje je vrijeme da se to zlo iskorijeni i da se narod zaštiti od zločina te skitničke horde koja iz dana u dan sve više ugrožava egzistenciju mirnog našeg stanovništva, a pogotovo seljaka. Pitanje kolonizacije cigana treba bezuvjetno hitno riješiti..."⁸⁵ U tako negativnom medijskom kontekstu i percepciji Roma neke su lokalne vlasti započele samoinicijativno donositi posebne odredbe, ne čekajući donošenje zakona o kolonizaciji Roma ni državnu potporu ili inicijativu. Tako je u lipnju 1938. varaždinsko gradsko poglavarstvo odlučilo da će sve Rome s Varaždin Brega preseliti na teritorij gradske živodernice i ondje im sagraditi kućice, određujući pritom da će njihova djeca imati obvezu pohađanja škole i kasnijega "zantskog obrazovanja".⁸⁶ Požeške kotarske vlasti krajem iste godine konkretno su reagirale i zabranile "dolazak cigana na područje cijelog kotara" zbog "učestalih kažnjivih djela od strane cigana".⁸⁷ Križevačko je gradsko zastupstvo u ožujku 1939. ponovno raspravljalo o "ciganskom pitanju" te su se zastupnici složili da "taj problem treba što prije riješiti" i nakon toga izdvojili svotu od 20.000 dinara, koju će dati pod uvjetom da se "isele svi cigani sa njegova [gradskoga, op. D. V.] teritorija". Osim toga, isti su zastupnici predložili da se među građanima i seljacima prikupi slična svota za istu svrhu.⁸⁸ Istodobno se nastavilo s progonom Roma s određenih područja, što pokazuje odluka samoborskoga kotarskog poglavarstva iz početka kolovoza 1939., kojom je određeno protjerivanje "cigana šatorasa" s područja samoborskoga kotara. Kao provoditelj te odredbe istaknuta je Hrvatska seljačka zaštita, a kao razlog za njezino donošenje navedene su "opetovane krađe i štete počinjenih po ciganima".⁸⁹

U vrijeme Banovine Hrvatske kolonizacija Roma i dalje se spominjala u kontekstu rješavanja "ciganskoga pitanja", zajedno s drugim mjerama poput njihove sterilizacije, prisiljavanja na obavljanje korisnoga rada, prisilnoga

⁸³ Milan Ivšić, *Seljačka politika: društveni život na selu* (Zagreb: Hrv. knjiž. društvo sv. Jeronima, 1938), 203.

⁸⁴ "Zvjerski zločin ciganina", *Jutarnji list*, 6. 1. 1939., 13.

⁸⁵ "Narod strahuje od cigana", *Jutarnji list*, 1. 8. 1939., 15.

⁸⁶ "Pokušaj civiliziranja cigana", *Jutarnji list*, 5. 6. 1938., 14.

⁸⁷ "Zabranjen dolazak cigana u požeški kotar", *Požeške novine* (Slavonska Požega), 11. 12. 1937., 4.

⁸⁸ "Koloniziranje cigana", *Jutarnji list*, 21. 3. 1939., 13.

⁸⁹ "Cigansko pitanje", *Samoborac* (Samobor), 3. 8. 1939., 1.

školovanja romske djece. Tako se isticala potreba kolonizacije Roma na slavonskim područjima, smatrajući da ondje ima dovoljno neobrađene zemlje.⁹⁰ Unatoč "histeričnim" i "bombastičnim" pozivima na rješavanje sve izraženijega "ciganskog pitanja" preko novina, mjerodavne vlasti u Banovini Hrvatskoj nisu donijele odredbe o kolonizaciji Roma, nego su ponajprije isticale potrebu provođenja postojećih odredbi o Romima.⁹¹ Pitanje kolonizacije Roma ponovno će biti aktualizirano u vrijeme NDH, kada će neke lokalne vlasti predložiti kolonizaciju Roma kao rješenje "ciganskoga pitanja". Nadležni Zavod za kolonizaciju NDH zajedno s Ministarstvom unutarnjih poslova NDH prihvatit će tu inicijativu i u ljeto 1941. započet će se s popisivanjem Roma kao prvim korakom u njihovoj kolonizaciji. Osim toga, Zavod za kolonizaciju tom će prilikom predložiti svim kotarskim vlastima da "sugeriraju" mogućnosti (o načinima i mjestu) "potpune kolonizacije Roma". No od kolonizacije Roma se odustalo, vjerojatno zbog nedovoljne spremnosti vlasti NDH u njezinu provođenju uslijed sve težih ratnih (ne)prilika.⁹²

Imajući rečeno na umu, nameće se pitanje razlikuje li se pokušaj kolonizacije Roma u vrijeme Savske banovine od dotadašnjih sličnih pokušaja hrvatskih vlasti. Hrvatske su vlasti već od XVI. stoljeća, u društveno-političkom okružju anticiganizma u mnogim europskim zemljama, započele s mjerama čiji je cilj bio kolonizirati i asimilirati Rome. Neuspjeh je od tada pa sve do Drugoga svjetskog rata obilježio svaki pokušaj kolonizacije državnih (habsburških) i/ili lokalnih (županijskih, gradskih i općinskih) vlasti. Pokušaj institucija Savske banovine da koloniziraju Rome mora se promatrati u takvoj tradicionalno neuspješnoj asimilacijsko-kolonizacijskoj politici prema Romima. Ono čime se ta inicijativa u drugoj polovini 1930-ih izdvaja jest što su središnje vlasti nastojale dobiti mišljenje, ali i konkretnu materijalnu pomoć za kolonizaciju Roma od lokalnih vlasti. Zasiurno bi bolja koordinacija središnjih s lokalnim vlastima polučila vidljivije uspjehe u kolonizaciji Roma, što je prije bio problem u provođenju određene politike vlasti prema Romima. No ni u ovom slučaju nitko od vlasti nije promišljao o potrebi uključivanja Roma u rješavanje "ciganskoga pitanja" kolonizacijom. Možda bi boljom društveno-gospodarskom integracijom Roma pitanje kolonizacije postalo suvišno, jer takva integracija pretpostavlja sedentarni i integrirani način života.

7. Zaključak

Pitanje kolonizacije Roma aktualizirano je unutar Savske banovine 1937. na inicijativu križevačkih gradskih vlasti, koje su dopisom banovinskim vlasti-

⁹⁰ "Cigani traže zemlju", *Zagrebački list* (Zagreb), 12. 3. 1940., 1; "Hoće li cigani biti kolonizirani u Slavoniji?", *Novosti*, br. 73, 14. 3. 1940., 10; "Posljedice ciganske migracije: 'Jedno bolno pitanje, koje treba već jednom riješiti'", *Jugoslavenski Lloyd* (Zagreb), 23.-24. 3. 1940., 8.

⁹¹ Vojak, *U predvečerje rata*, 105-117.

⁹² Danijel Vojak, Bibijana Papo, Alen Tahiri, *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Romsko nacionalno vijeće, 2015), 30-31.

ma tražile donošenje posebnoga zakona o kolonizaciji Roma, iako nije posve jasno jesu li banovinske strukture imale mogućnost donošenja takva zakona. Agrarno-pravni odsjek Poljoprivrednoga odjeljenja Savske banovine preuzeo je inicijativu i na temelju nje nastojao dobiti što više mišljenja lokalnih vlasti (kotareva, općina i gradova) o tome kako one vide pitanje kolonizacije Roma i jesu li se spremne aktivno uključiti u njegovo rješavanje (posebice izdvajanjem financijskih sredstava, zemljišta ili pogodnih nekretnina). Znatno dio lokalnih vlasti odgovorio je na "anketu" jasno je podržavajući, no istodobno je tek manji dio njih bio spreman izdvojiti određena sredstva za njezino provođenje. Banovinske su vlasti zatim problem iznijele pred banom Ružićem, koji je zatražio dodatna objašnjenja i daljnje prikupljanje podataka o Romima. Iako postoje određene indicije da su u proračunu Savske banovine i kasnije Banovine Hrvatske bila osigurana određena sredstva za provođenje "ciganske kolonizacije", mora se istaknuti da ona vjerojatno nisu bila utrošena u tu svrhu jer se sama kolonizacija nije dogodila. Tako unatoč naporima vlasti Savske banovine nije donesen poseban zakon o kolonizaciji Roma ili druga odredba kojom bi se regulirao njihov položaj. Razlog neuspjeha donošenja posebne odredbe mogao bi biti u nedovoljnoj inicijativi i suradnji među državnim, banovinskim i općinskim vlastima. Pitanje osiguravanja potrebnih materijalnih sredstava za kolonizaciju Roma bio je, zasigurno, jedan od većih problema. U tom je kontekstu uočljiva podijeljenost općinskih vlasti u traženju rješenja o kolonizaciji Roma, i to posebice vlasti onih općina unutar kojih su živjeli Romi i onih u kojima ih nije bilo. Tako su najzainteresiranije za provođenje kolonizacije bile vlasti upravo onih općina gdje su Romi živjeli u većem broju, za razliku od onih općinskih vlasti na čijem su području Romi bili malobrojni ili ondje uopće nisu živjeli, koje nisu pokazivale veći interes za rješavanje tog pitanja.

Dio hrvatskih lokalnih vlasti, poput varaždinskih, križevačkih, samoborskih i županijskih kotarskih i općinskih vlasti, nije čekao donošenje posebnih mjera, nego su same donosile mjere o romskom progonu ili zabrani boravka kao i prisilnom obrazovanju romske djece. Istodobno se u dijelu hrvatskih novina nastavilo s isticanjem potrebe rješavanja "ciganskoga pitanja". Pritom su se iznosili radikalni prijedlozi poput onoga o "iskorjenjivanju romskog naroda" sterilizacijom. Na određeni su se način tom problematikom nastavile baviti u Banovini Hrvatskoj, kada su neke novine objavljivale vijesti o tome da će se donijeti poseban zakon o Romima, ponajviše kao mjera za sprečavanje njihova nomadstva i stalno naglašavanog kriminalnog djelovanja. "Cigansko pitanje" ostalo je prezahtjevnim problemom za banovinska i lokalna tijela vlasti unatoč poduzetim naporima, jer je za njegovo rješavanje bilo potrebno povezati lokalne s državnim vlastima uz veliku potporu ne-romskoga stanovništva. Manjak izvora ne dopušta da govorimo o reakciji Roma na pitanje kolonizacije. Može se pretpostaviti da joj nisu bili skloni, posebice kada se radi o njihovu nomadskom dijelu. Inicijativa institucija Savske banovine vezana za kolonizaciju Roma može se promatrati kao dio višestoljetnih neuspješnih nastojanja hrvatskih vlasti u reguliranju položaja Roma. No ono po čemu se ta inicijativa

razlikovala od prethodnih jest što su središnje institucije (Savske banovine) nastojale u rješavanju uključiti lokalne vlasti, tražeći od njih uključivanje u donošenje rješenja i materijalno podupiranje kolonizacije Roma. Stvaranjem NDH nove će vlasti radikalno pristupiti rješavanju "ciganskoga pitanja" zamjenjujući prisilnu kolonizaciju Roma njihovim deportacijama i ubijanjem u logorima. Nasreću, nastojanja ustaških vlasti nisu bila uspješna, a pitanjem kolonizacije (ili prisilne sedentarnosti) Roma bavile su se jugoslavenske socijalističke vlasti.

Arhivi

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 146 – Savska banovina. Poljoprivredno odjeljenje (HR-HDA-146-POSB).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 246 – Zavod za kolonizaciju NDH (HR-HDA-246-ZKNDH).

Hrvatska – Hrvatski državni arhiv, Zagreb – fond 1361 – Grupa XVIII: Cenzura i zabrana tiska (HR-HDA-1361-CZT).

Objavljeni izvori i literatura

Balkan (Beograd), 1937.

Budžet rashoda i prihoda Savske banovine sa aneksima za 1938/39 godinu. Zagreb: Kr. banska uprava. Finansijsko odeljenje, 1938.

Budžet rashoda i prihoda Savske banovine sa aneksima za 1939/40 godinu. Zagreb: Kr. banska uprava. Finansijsko odeljenje, 1939.

Crowe, David M. *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia.* New York: St. Martin's Griffin, 1996.

Dom (Zagreb), 1929.

Gumhalter, Mira. "Banjanin, Jovan". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 1, 427-428. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1983.

Hancock, Ian. *Sindrom parije. Priča o ropstvu i progonu Roma.* Zagreb: Ibis grafika, 2006.

Horvat, Viktor. "Cigani". U: *Hrvatska enciklopedija*, sv. 3, 749-751. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1942.

Hrvatski Zagorac (Zagreb), 1936.

Ivšić, Milan. *Seljačka politika: društveni život na selu.* Zagreb: Hrv. knjiž. društvo sv. Jeronima, 1938.

Jovanović, Ivan. "Ciganska napast". *Žandarmerijski vesnik* 3 (1928), br. 1: 19. *Jugoslavenski Lloyd* (Zagreb), 1940.

Juretić, Augustin. *Otkuda gospodarska kriza?* Zagreb: Hrv. književno društvo sv. Jeronima, 1935.

Jutarnji list (Zagreb), 1933, 1935-1940.

Kovačić, Ivan Goran. "Ciganski problem. U povodu stvaranja zakona u banovini Hrvatskoj". U: *Sabrana djela Ivana Gorana Kovačića*, svezak 2: *Proza 2. Piscu, knjige, časopisi. Razmatranja. Reportaže*, ur. Dragutin Tadijanović, 431-435. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Globus; Liber, 1983.

Lukezić, Irvin. "Tvorcima modernog Sušaka". *Sušaka revija* 2 (1994), br. 5: 13-15.

Maticka, Marijan. "Odras privredne krize (1929. – 1935.) na položaj seljaštva u Hrvatskoj". *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu* 8 (1976): 277-364.

Miljković, Ivo. "Frangješ, Oto (Oton)". U: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, 365. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1998.

Narodne novine (Zagreb), 1912.

Nova Danica (Zagreb), 1934.

Novi Balkan (Beograd), 1940.

Novosti (Zagreb), 1939-1940.

Obzor (Zagreb), 1937.

Pavlek, Mihovil (Miškina). "K agrarnoj reformi ili – što ćemo s ciganima?" *Razgovor* 1 (1920), br. 2-3: 37-38.

Podravske novine (Koprivnica), 1938.

Politika (Beograd), 1937.

Požeške novine (Slavonska Požega), 1937.

Proračun izdataka i primitaka Banovine Hrvatske za 1940/41 godinu. Zagreb: s. l., 1940.

Samoborac (Samobor), 1939.

Seljačke novosti (Zagreb), 1938.

Seljački dom (Zagreb), 1941.

Stenografske beleške Kraljevine Jugoslavije. Redovni sazivi za 1935. i 1936. godinu. XIV Redovni sastanak 19. oktobra 1936. god. i Redovni sazivi za 1936. i 1937. godinu: Knjiga I (Od I Prethodnog do XV redovnog sastanka od 20. oktobra 1936. do 24. marta 1937. godine) sa buđetskom debatom u načelu i pojedinostima. Beograd: Štamparija Drag. Popovića, 1937.

Šiftar, Vanek. *Cigani: minulost v sedanjosti*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1970.

Taradi, Josip. "Problem Cigana na području općine Čakovec". Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 1965.

Večer (Zagreb), 1940.

Vojak, Danijel. "Odnos između seoskog i romskog stanovništva na području Hrvatske i Slavonije, 1900. – 1910." *Sociologija sela* 42 (2004), br. 165-166 (3-4): 363-383.

Vojak, Danijel. "Romi u popisima stanovništva iz 1921. i 1931. na području Hrvatske". *Migracijske i etničke teme* 20 (2004), br. 4: 447-476.

Vojak, Danijel. *U predvečerje rata. Romi u Hrvatskoj 1918. – 1941.* Zagreb: Romsko nacionalno vijeće; Udruga za promicanje obrazovanja Roma u Republici Hrvatskoj "Kali Sara", 2013.

Vojak, Danijel; Papo, Bibijana; Tahiri, Alen. *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941. – 1945.* Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Romsko nacionalno vijeće, 2015.

Zagrebački list (Zagreb), 1940.

Zapisnik zasjedanja Banskog vijeća Savske banovine. Zagreb: s. l., 1938.

SUMMARY

"A SURVEY ON THE COLONISATION OF GYPSIES" OR THE ATTEMPT TO COLONISE ROMA IN THE SAVA BANOVINA

The Romani minority population has been living in the Croatian lands since the second half of the 14th century and is today one of the older minority groups in the region. The Croatian government began regulating their nomadic way of life in the late 16th century, attempting to permanently settle i.e. colonise them on a certain area. In a way, the Croatian government was as (un)successful in this attempt as other European governments, primarily because they failed to approach the problem in a systematic manner. The question of colonising the Roma was considered one of the most important steps towards regulating their position in society primarily because it was believed this would resolve the matter of their (constantly highlighted) criminality. The authorities in the Sava Banovina were faced with this – until then unsolvable – problem. Due to increasing public pressure and the initiative of the Križevci town government, the question of Roma colonisation was placed on the agenda of the Sava Banovina's civil services. A significant number of local governments answered the mentioned "survey" by expressing their support, though only a small number of them were willing to provide funding for its implementation. The government of the Banovina then presented the problem to *Ban Ružić*, who demanded further clarifications and the gathering of more data on the Roma. Although there are certain indications that a part of the budget of the Sava Banovina and later the Banovina of Croatia was set aside for implementing "Gypsy colonisation", it should be noted that they most likely weren't spent for this purpose since the colonisation never took place. The reason why a special provision was never enacted could be related to the lack of initiative and cooperation between state, Banovina, and municipal authorities. The government of the Banovina of Croatia also tried to resolve this problem – certain newspapers reported that a special law concerning the Roma would be enacted, aimed towards preventing their nomadism and constantly-highlighted criminal activities. When the Ustasha government came to power in the Independent State of Croatia, it implemented a radical solution to the "Gypsy Question" – instead of colonisation, the Roma were subjected to deportation and mass killings in camps.

Key words: Roma; colonisation; Sava Banovina